

השמדת סרבים, יהודים וצוענים במדינת קרואטיה העצמאית

מה שנקרא בהיסטוריה „המדינת הקרואטית העצמאית“ (מק"צ) נוצר ב־10 באפריל 1941, בעקבות פלישת כוחות־הציר ליוגוסלביה. המדינה הוקמה עוד בטרם כניעתם הרשמית של שלטונות בלגראד לפני הכובש. למרות קוצר קיומה — פחות מארבע שנים — יצא שמה של מק"צ לשנייה, עקב הטבח ההמוני בסרבים, יהודים וצוענים (וכן בקומוניסטים ובסוגי אוכלוסית אחרים) שנערך בתחומה. הפעם נגסה לעמוד על נקודות מיספר שאיפיינו את הטבח ונשוות את גורל שלוש העדות. אנו סבורים שהשמדת הסרבים היתה מטרתם העיקרית של השלטונות, והשמדת יהודים וצוענים נעשתה לאור ההקדים הסרבי. התערבות הגרמנים הפכה את הקצרה על פיה, והעבירה את ההדגש מן הסרבים אל היהודים.

מק"צ היתה, בתחילת דרכה, מעין גרורה משותפת של גרמניה ושל איטליה. אחר היסטוריה מסרו שתי המעצמות את השליטה בזאגרב לידי תנועת האוסטאשה. במשך הזמן התרופפה ההשפעה האיטלקית, בעיקר בשל סיפוח החוף הדאלמאטי של יוגוסלביה על־ידי איטליה והשתלטותה למעשה של זו על מחוזות נוספים. במקביל, התגברה והתחזקה ההשפעה הגרמנית במק"צ, שעד מהרה הפכה לכוח הדומיננטי והמכריע בזאגרב. המדינה הקרואטית העצמאית היתה מורכבת — לפחות להלכה — מקרואטית וסלאבונים, בוסנים והרצגובינה, דאלמאטית וסראם (סירמיום).

תנועת האוסטאשה (התקומה, המרד), ששורשיה האידיאולוגיים מגיעים למאה ה־19, נוסדה ב־1929 על־ידי ציר הפארלאמנט מואגרב, פורק־הדין ד"ר אנטה פאבליץ'. תנועה זו גילתה את הזרם הקיצוני של הלאומיות הקרואטית, אשר נמר אומר להתנגד בכוח הזרוע לעליזות הסרבית במדינתם של הסלאבים הדרומיים, ולפעול להידושה של מדינה קרואטית שחרלה להתקיים עוד בימי־הביניים. החלום להקים „קרואטית גדולה“ על חורבותיה של יוגוסלביה, שהיתה מעין „סרבית הגדולה“, התגשם, כאמור, ב־1941.

הלאומנים הקרואטים נטו להתייחס אל הסרבים תושבי הטריטוריה ה„קרואטית“ כאל אויבי הלאום. בפי הקרואטים היו שפע של הסברים להימצאותם של הסרבים

בשטחם, ומהם נזכיר שניים. הם טענו שהסרבים הם אורחים בלבד שנמלטו בעבר מפני הטורקים ועתה מבססם להשתלט על המארחים.¹ גוסס אחר גרס שגם האורתודוקסים יושבי הטריטוריה (בקרב הקבוצה האתנית הקרואטית שליטות הדתות הרומית-קתולית והיוונית-קתולית) הינם קרואטים לפי השתייכותם האתנית, אלא שהכנראה הסרבית (האורתודוקסית), ששאפה להתפשטות, ביצעה כאן תהליך של „סרביאציה“.²

רציחתם של מנהיגים קרואטיים בפארלאמנט של בלגראד ב-1928, וחריקטאט-טורה המלוכנית שבאה בעקבותיה, חידדו את היחסים בין שתי האומות הסלאביות העיקריות שבמדינה, ושיפרו את מעמדם של הלאומנים. חרף המאמצים שנעשו ערב המלחמה לשפר את תאוויר, מצאו לנכון קרואטים רבים, בפרוץ הקרבות, להתעדיף קשרים עם הציר מאשר עם שלטונות בלגראד. אי-לכך נוצרה במדינה תחושה קרקע פוריה לטיפוח השנאה הלאומנית הנחאה של אנשי האוסטאשה שהפכה אולי לאכזרית בקורות אירופה.

עד למלחמת העולם לא בלטה בקרב תנועת האוסטאשה השנאה ליהודים. אומנם האנטישמיות היתה חזיון נפוץ בקרב האוכלוסייה, הכפרית ברובה. בהשוואה למתיחות בין הקרואטים לסרבים, שנאת היהודים היתה פחותה-ערך, למרות שורשיה החברתיים והכלכליים. יסוד אחד בלבד כתעמולה האנטישמית נשא בחובו סיכונים מיוחדים ליהודים, וזה על רקע המתיחות שצוינה לעיל: ההאשמה שהיהודים משתפים פעולה עם הסרבים ועם שלטונות בלגראד. אך המדיניות האנטישמית הרשמית של ממשלת דרגישה צבטקוביץ' הסרבי (1939–1941), סתרה גם טענה זו.³

ליהודים היה תפקיד לא מבוטל בניכוש של הלאומנות הקרואטית, שהמושג יוסיפ פראנק היה מדובריה הראשיים. יהודים ניצנו עם התכרים, ותומכים ותאווירים של האוסטאשה.⁴ רבים מראשי התנועה, ובהם פאבליץ' וסגנו סלאוקו קואטרניץ, היו נשואים לנשים שהוריהן או הורי-הוריהן היו יהודים. השנאה היוקרת למיליוני הסרבים העמידה בצל את השנאה הפחותה-יותר לרובות הספרות של היהודים בקרואטיה. בתנאים כאלה לא היה כאילו צורך בתורת-גזע אנטי-יהודית. בעיקרה נראת, כי השפעת גרמנית הנאצית, הרצון להחמיא לה ולגייס את תמיכתה, העלו את האוסטאשה על פסים של אנטישמיות גזענית — ורצחנית במיוחד — כפי שהיא נתגלתה ברבות הימים. רדיפת יהודים היתה לחזיון נפוץ במק"ע מאז היווסדה.

הצוענים היוו בעיה חברתית בקרואטיה כבכל שאר ארצות הבאלקאן. הם העסיקו יותר את המשטרה מאשר את המפלגות (כולל האוסטאשה). אין אני מוצא שורשים היסטוריים למדיניות האנטי-צוענית שתיתה נקטה בידי האוסטאשה. נראה לי כי חיקי תורת הגזע הנאצית הוא החסבר לחיסולם של הצוענים.

אוכלוסיית מק"ע היתה מורכבת משני לאומים עיקריים: הקרואטים (קאתולים בדתם), אשר מנו כ-3,300,000 נפש, וכ-1,925,000 סרבים (אורתודוקסים בדתם). כן היו כ-700,000 מוסלמים, אותם ראת השלטון האוסטאשיסטי כקרואטים מבחינה לאומית, וכן שורה של מיעוטים לאומיים קטנים יותר: גרמנים, הונגרים, סלובקים, צ'כים, רותנים, מונטנגרים, צוענים ואחרים. מיספר היהודים עלה על 40,000. מיספר הצוענים היה בלתי-ידוע.⁵

ימים אחדים לאחר הפלישה ליוגוסלביה הצביון האיטלקים לקרואטיה מאות אחדות של גולים חברי אוסטאשה, עם פאבליץ' בראשם. האנשים הללו, שלא תצטינו ברמת השכלתם או בנישנת המוסרית, היו אכולי מרידות וסבל אחר שנים ארוכות של ישיבה בגלות (אשר כללת שהיית במחנות־ריכוז ובבתי־כלא איטלקיים). הגרדפים־שהפכו־למזשלים קראו דרור ליצריהם. אליהם הצטרפו עד מהרה אלפים מתושבי הארץ, חלקם חברים ואוהדים ותיקים של התנועה, חלקם חדשים שמהירו להתפקד תחת דגל האוסטאשה, והשאר סתם ארחי־פרחי ויסודות פליליים. כנופיות של ליסטים, מכוזים, „אוסטאשה פראיים“, הפרו את הסדרים הפנימיים הלא־מתוקנים גם בלאו־חבי בארץ באלקאצית זו, והשליטו אנארכיה של כל דאליים גבר. איבת דתית, לאומית, סוציאליט ופוליטית, מורשת של שנאה ונקמנות עתידית, כולן חברו יחדיו, והציפו את שטחי מק"ע בנחלי דם גואים עד 1946. מוסדות השלטון, גם זו היו רוצים, לא היו מסוגלים להשליט סדר. שלטון האוסטאשה, שייצג מיעוט מבוטל באוכלוסיה, עורר עד מהרה את שנאת האוכלוסיה נגדו, וזה ללא הבדל של לאום או דת. הוא עודד את האלימות, ואף תסיף עליה בדרכים שונות, כולל רשמיות וכביכול „לגיטימיות“.

מבחינת הדיוק ההיסטורי לא ניתן לקבוע מי פתח במרחץ הדמים הזה, בו נהרגו במשך שנים מעטות מאות אלפים של בני־אדם מתושבי מק"ע וזרים. עד תחיל מאשים כל צד את יריבו שהוא זה שפתח בהרג, והעדויות בנידון סותרות.¹⁷ אך אין ספק בכך, שהשחיטה ההדדית של הסרבים והקרואטים החלה שבוועות, ואולי ימים, מועטים לאחר ייסוד מק"ע. הרציחות שברצעו בידי הסרבים ביטאו כנראה התנגדות ספונטאנית לפירוקה של יוגוסלביה והקמת מק"ע, וכן תגובות נקמה על מעשיהם של השליטים החדשים; ואילו השמדת הסרבים על־ידי הקרואטים נשאת אופי של תיכנון מכוון ומחושב. הלאומנים הקרואטים רצו לממש את חלומם שארצם תהיה „נקיה מסרבים“, במקביל לסיסמת הנאצית של אירופה „נקיה מיהודים“. ראשי האוסטאשים העלו על נס את הפיכת ארצם לקרואטית ללא זרים.¹⁸ למען השלטה מוחלטת של היסוד הקרואטי, הם פעלו בשלוש דרכים: גירוש הסרבים לסרביה (בהסכמת רשויות הצבא הגרמני וגם בלעדית),¹⁹ אילוצם לעבור לדת הקאטולית²⁰ והשמדתם הפיזית.²¹

תהליך ההשמדה, שגרם לברחתם של סרבים למחוזות מיבטחים (מחוז לחישג דים של האוסטאשים) ועידודם להמיר דתם כדי להציל את תחיים וחרכוש, נהל במיספר אופנים. ראשית היו אלה החוקים הקטלניים שפורסמו בפרקריזמן שונים, ושעשו את הסרבים בני־ערובה וחסרי הגנה חוקית ומשפטית. יתר על־כן, הם היו הפקר בידי בעלי ורוץ, והם שילמו בחייהם ורכושם עבור מעשים שלא היה להם כל קשר אִתָּם. שנית, האגנדרלמוסיה שהשתררה במדינת איפשה לאנשים שונים לשים עצמם לשליטים בלתי מוכתרים על אזורים נרחבים. לפי רצונם הם קבעו או שינו גורמות של התנהגות לגבי הסרבים ובני המיעוטים האחרים שבאזורם. הדבר נעשה במסגרת משחקי כוח. השלטון המרכזי היה חלש להציאם ממקומם, ולכן פרש עליהם את חסותו. שליטים אלה פגעו בחיי הסרבים, בעידוד גלוי או סמוי של השלטון המרכזי בזאגרב, או לפחות בהסכמת שבשתיקה. בעלי תפקיד צבאי,

משטרתי או אפילו אזרחי יזמו וביצעו תשמידה המונית של סרבים. כאשר אחד הנרצחים, שלא מגאמני התנועה, ניסה להעניש פורעים ולעצור בעד הטבח, הוא הורחק מתפקידו.¹¹ בנוספות של „אוסטאשה פראוים“ פשטו על כפרים סרביים וביצעו מעשי רצח וסוד. האוסטאשים עודדו את המוסלמים לפגוע באורתודוקסים. יש שהם עצמם התחפשו כמוסלמים לפני יציאתם להרוג בסרבים.¹² שיטוי מוסלמים באורתודוקסים על ידי האוסטאשים נעשת במטרה להעמיק את האויבה בין בני דתות שונות. עלתה גם המתיחות בין מוסלמים וקאטולים, ואפילו בין הקאטולים הרומיים והיווניים. אך גם שלטונות המדינות עצמם הקימו מחנות ריכוז ותשמדה.

כאמור, תחיל טבח הסרבים זמן קצר לאחר הקמת מק"ע, והוא נמשך בקצב משתנה עד לסיום המלחמה. דם רב נשפך בימים שקדמו לפלישה לברית-המועצות ומיספר שבועות לאחרית. מקורות טוענים, שרצח זה ברצע ביוזמתו האישית של מפקד ה"ס.ס., היינריך הימלר, אשר עודד לכך את הממונה על הבטחון הפנימי במק"ע, אוגן (דידו) קוראטרניק.¹³ ת"מ"בצע" בא כדי להפחיד את הסרבים, ולהרתיעם מלהפגין אהדה או להגיש עזרה כלשהי לצבא הרוסי המותקף. היה עליו לתקוע תריון רציני ולאורך ימים בין שני העמים הקרובים כל-כך, הסרבי והקוראטי. עד מהרה עמדו הגרמנים על כך שהנוק הגרם לשליטים עולה על ההישגים. רצח הסרבים גרם לבריתות הגברים להרים, וללהצטרפותם לכוחות הגרילה המתארגנים שם. הרייך, שלא היה משופע במשאבים אנושיים, נאלץ להפנות כוח אדם לא מבוטל לדיכויים של לוחמי היערות. אי-השקט המתמיד הכביד על הניצול הכלכלי של האזור. ככל שהתארכה המלחמה, הוברר לגרמנים שהסרבים עדיפים על הקוראטים כבעלי-ברית. ממשלת זאנרב החזיקה מעמד הודות לכידונים הגרמניים. כוחותיה הצבאיים היו בלתי-יצילים, ומאבק בסרבים לא היה חשוב בעיניהם פחות מהמאבק במתנגדי הציר. לעומתם הסרבים, בני אומה מרכזית בבאלקאן, גייסו אנשים רבים למלחמה בפארטיזאנים הפרו-קומוניסטים, ויחידות צ'טניקים (כינוי קבוצות לוחמים סרבים לא-קומוניסטים) השתתפו יחד עם האיטלקים ואף עם הגרמנים בדיכוי היחידות של טיטו. מעשי האוסטאשה חיבלו בעצם במאמץ המלחמתי של הציר, וגרמו נזק תעמולתי בארץ ומחוצה לה.

במצב זה, השתדלו זרועות שונות של המינהל הצבאי והאזרחי הגרמני לרסן את השתוללותם של האוסטאשים.¹⁴ הגרמנים פעלו נגד מסעות הרצח וגם נגד גירויי הסרבים משטחי קרואטית לסרביה הכבושה בידיהם. צעד אחר, אשר ננקט בעידוד הגרמנים, היה הקמת כנסייה אורתודוקסית קרואטית והרפיית הקאטוליואציה של הסרבים. אומנם רצח סרבים במחנות ומחוצה להם לא פסק כל ימי קיומה של מק"ע, אך ממדיו קטנו בשל הלחץ הגרמני אחרי שנת 1941.

גם כוחות-הכיבוש האיטלקיים בחוף הדאלמאטי עודדו את הרצח. הם ניצלו את תאיבה הסרבית-קרואטית, כדי להתליש את מעמדה של קרואטית. האיטלקים הפעילו צ'טניקים משלהם, שהתעללו כתושבים ממוצא קרואטי, וכמובן גרמו למעשי נקם של הנפגעים. הזוכים היחידים חיזו תשלטונות האיטלקיים, שמנעו התקרבות בין שני היסודות הסלאביים ורכשו כוחות-עזר שסייעו בידם להשלים סדר

השמדת סרבים, יהודים וצוענים בקרואטיה

בטריטוריה „שלחם“, יחידה מזו, לפאשיסטים האיטלקים היו תוכניות טריטוריאליזם ושלטונות משלהם בחוף הזה של הים האדריאטי, והקשר בין זאגרב לברלין לא תאם את שאיפותיהם. האיטלקים חסו על היהודים שחיו בשטח השלטון שלהם; ובמידה מסוימת גם על אלה מהם שגמלו מחלקי קרואטיה האחרים.

אין ספק שהסרבים נחשבו בעיני האוסטאשה כאויב העיקרי והשמדתם נחשבת בעיניהם כצווה שיש לבצעה גם בניגוד לרצון האפוסטרופטים הזרים. כוונת צמרת האוסטאשה היתה להפוך את קרואטיה למדינת-אונות, בה הקרואטים הומוסולנים יעלו במספרם על כל שאר הלאומים בשטחה.

גם הפגיעות ביהודים החלו זמן קצר לאחר הקמת מק"ע, אך מעשי הטבח החלו כשישה-שמונה שבועות לאחר-מכן. באמצע חודש מאי הוצאו מזאגרב קבוצות גורע, לכאורה לעבודות-חרץ. זמן קצר לאחר-מכן גורשו משפחות שלמות. הנגרים נשלחו לאי בים האדריאטי, הנשים והטף הועברו למחנות בפנים הארץ.¹⁰ בעיר אוסיק, בירת מחוז סלאבוניה, נטלו הקרואטים לידם את ה„טיפול“ בסרבים, ואת היהודים השאירו בידי הגרמנים המקומיים. רק כשהתברר לאנשי האוסטאשה שהגרמנים סחטו מרכוש היהודים יותר משהוציאו הם מן הסרבים, שינו הקרואטים את מדיניותם ונטלו לידיהם גם את ה„טיפול“ ביהודים.¹¹ אומנם נגרם סבל רב ליהודים, אבל הם לא גורשו ב־1941 מתחומי העיר אוסיק למקומות מרוחקים. הרציחות הראשונות בסאראייבו הבוסנית היו בחלקן חיסול חשבוניות ישנים שהיו לאנשי האוסטאשה ומקורביהם לשלטון עם יהודים בודדים, ובחלקן באו להבחיל את הקהילה. הגירושים ההמוניים בוצעו כבר בסתיו 1941, ביזמנות של מפקד המשטרה השאפתן איוואן טולי, שלפני בואו לסאראייבו פגע קשות ביהודי המחוז סראם. הגירושים לא נעשו על דעת השלטונות המרכזיים והגרמניים. רכבת גירוש אחת אפילו הוחזרה לסאראייבו, לאחר שבועות של נדודים.¹² שונה היה המצב במוסטאר שבהרצגובינה, שונה בדוברובניק הדאלמאטית, ושם שונה בזאגריבין הקרואטית, עיר-עיר וקורותיה. מכאן מסקנתנו, שהיחסה המקומית היא שתכריעה בשלב הראשון של רדיפת היהודים והשמדתם. ניתן לראות שלב זה כקרואטי גרידא. מקורות יוגוסלביים טוענים, שרצח שיטתי של יהודים החל רק בחודש אוגוסט 1941.¹³

היהודים שהוכנסו למחנות סבלו עם בואם מיחס אכזרי ורבים איבדו את חייהם. באי פאג „אוכסנו“ היהודים והסרבים תחת כיפת השמים. הקורבנות הרבים של מוות „טבעי“, הקורבנות מידי „אדם“, והמתים בשל התנאים במקום הוטלו אל תוך הים. כאשר הוברר שהאי עומד להימסר לידי האיטלקים, רצחו השומרים במהירות חלק מן העצורים, ואת יתרם העבירו לפנים הארץ. הנוער היהודי של זאגרב, שנכלא ביאדובנו, נרצח גם הוא לפני מסירת המקום לידי האיטלקים.¹⁴ ברכבות הגירוש ובמחנות היתה תמותה רבה, אך עדויות על השמדת שיטתית — בעיקר בתוך מחנות-האימים יאסנובץ — מצויות רק על שהתרחש החל מאוגוסט 1941.

השלב השני והמכריע בגורל יהודי קרואטיה — שילוחם למחנות-השמדה בפולין — בוצע ביזמנות רשויות הרייך. שלטונות קרואטיה הסכימו לשלם לגרמניה שלושים מארקים עבור כל יהודי שזו „קלטה“.¹⁵ הגירוש הגדול נעשה באביב וקיץ

1942, ואחריו נותרו בארץ רק אלפים ספורים של יהודים: בני־תערוכות, בני־זוג מנישואים מעורבים, בעלי תעודות של „יוצא מן הכלל“, יהודי־חסות שונים, יהודים שהסתתרו וכמובן היהודים שהצטרפו אל כוחות ההתנגדות האנטי־נאצית. יצוין, כי מדובר כאן רק במחוזות שלא היו נתונים לשליטה איטלקית. למרות הלחץ הגרמני והקראטי, לא הסגירו האיטלקים את היהודים במחוזות הקראטיים שבסליטתם. הגירוש התחדש ב־1943 (השלב השלישי בשואת יהודי קרואטיה), שוב ביוזמה גרמנית. מקור יהודי טוען, שהגירוש הגדול האחרון, במאי 1943, נעשה בלחצו האישי של הימלר ובניגוד לרצונו של פאבליץ.²¹ הפעם גורשו רבים מבני המשפחות המעורבות, מבעלי תעודות שונות, וכן מתמסכתרים שנתגלו. אחר כניעתה של איטליה הגיעה שעתם של היהודים יושבי דאלמאטיה. רבים מביניהם הצליחו לעבור לאיטליה ולהינצל. אחרים מצאו סיוע מידי הפארטיזאנים ויחידות בעלות־הברית שתפסו אחדים מאיי הים. אותם היהודים שנפלו לידי כובשי דאלמאטיה הגרמנים והקראטים הושמדו.

התיעוד על שואת יהדות קרואטיה יוצר את הרושם שהתשמדה השיטתית לא החלה, כאמור, מיד עם התכנסותו של הממשל העצמאי. גם אם חיי היהודים הפכו הפקר בדומה לגורלם של הסרבים ורכושם נשדד; בשלב זה לא בולטת המגמה „לטהר“ את הארץ מהיהודים, וזה לתבדיל מהקו החמור יותר שנקט כנגד הסרבים. פה רשם נרצחו יהודים בודדים, בעיקר כדי לתבדיל את אחיהם, להפגין עוצמה ולעורר פחד בלבותיהם של שאר תושבי הארץ. אך רצח שיטתי וטוטאלי החל רק מאוחר יותר, וזה לפי הגמיון שגלמד ונרכש תוך כדי „הטיפול בבעיה הסרבית“. העברת אנזורים לידי האיטלקים הביאה עמה השמדת עצורי המחנות הממוקמים בשטחים המפונים. יוזמה של נושאי־שורת סקומיים היא שהביאה בדרך־כלל לפינויים של יהודי ציר זו או אחרת ולהמתת חלק מהם בדרך למחנה. כשמיספר המפונים אל המחנות מתרבה והולך, מתחילים השומרים בהשמדה מתוכננת, כפי שחיסלו את הסרבים העצורים. התערבות הגרמנים הוציאה את המוני היהודים אל מחוץ לגבולות מק"ע, להשמדה. טבח יהודים בתחומי מק"ע החל עוד לפני השילוחים לחז"ל ונמשך במקביל כל הזמן.²²

הצוענים היו חשופים לנגישות מצד השלטונות מאז ומתמיד. עתה, כאשר חוקי־הגזע ברצו להלכה, איבדו חיי הצוענים כל ערך. הם רוכזו במחנות או במקומות מיוחדים, והושמדו בדרך שבה אדם משמיד מזיקים. אם אפשרי לקבוע דרגות של אכזריות, הרי זו שנקטה כלפי הצוענים היתה אכזרית במיוחד. בעיה בפני עצמה הידו הצוענים בני דת האיסלאם. מק"ע השתדלה לטפח יחסים טובים עם המוסלמים. הם תוארו כקראטים טהורים מבחינת הגזע.²³ ההשתייכות לאיסלאם דיה היתה כדי להוכיח על קרואטיות. המוסלמים מתחו ביקורת על רבים ממצעיי השלטונות ומתוך כוונות אלו או אחרות סייעו לצוענים בני דתם. מכאן הקושי של השלטונות לטפל בצוענים המוסלמים. הדת הפרה את הקו הגזעי הפשטני, ועירערה את יסודות מדיניות הגזע הקראטית.

שאלת הגזע עוררה בעיות נוספות. יהודים רבים עברו בעבר לנצרות ולאיסלאם והכנסיות עם האוכלוסייה יצאו להגנתם של המומרם. גם בשנות המלחמה המשיכו

השמדת סרבים, יהודים וצוענים בקרואסיה

יהודים להמיר את דתם, בתקווה ליהנות מחסות הכנסיות. לעתים התגשמו תקוותיהם. שאלת המשפחות המעורבות ורצונם החזק של בני-הזוג להגן איש על רעהו עוררה בעיה לשליטים. עוד בהיותה במחתרת, נהנתה תנועת האוסטאשה מחברות ומחמיכה יהודית. לגבי יהודים אלה נוצר המעמד „ארי של כבוד“. אם כי רק יהודים מעטים זכו ליהנות ממעמד זה; אף-על-פירכן הוא היה קיים.²¹ הגרמנים התאמצו לפגוע גם ב„ארים“ הללו ובשאר היהודים ה„חריגים“. לפי עדות יהודית, ביטל פאבליץ' באפריל 1944 את תוקף חקיקת הגזע והשווה את מעמדם של כל התושבים. לביטול זה היתה משמעות תיאורטית בלבד: הרוב המכריע של היהודים והצוענים כבר לא היו בין החיים.²²

התשוואה בין שואת שלוש העדות האתניות-יהודיות ראויה לתשומת-לב. את הסרבים, שנחשבו לאויבם מיספר אחד, ביקשו האוסטאשים למחוק מהמפה האתנית של הארץ, אבל הם זכו לתמיכה גרמנית ואיטלקית. נגדם גם אי-אפשר היה להפעיל את תוקי הגזע — אם כי נעשו נסיונות לעשות כן.²³ תשלטונות העלו את האפשרות של „פתרון סופי של השאלה הסרבית“ תוך כדי מאמץ לכוללם בקרב הקרואטים, על-ידי המרת דתם ועל-ידי „יצירת כנסיה אורתודוקסית קרואטית“.²⁴ בשתי העדות, הסרבית והיהודית, המשכילים היו המועמדים הראשונים להשמדה. החקיקה העוינת, גזילת הרכוש והרדיפות התנהלו באופן מקביל.

השנאה ליהודים הושתתה על יסודות גזעיים. הדת היוותה את האבחנה הקובעת לגזעו של האדם, שלו ושל אבותיו. לשליטים לא היה קל להסתיר את העובדה ש„דם יהודי“ זרם בעורקי רבים מצמרת השלטון ורעיותיהם. מכל מקום, את היהודים אי-אפשר היה לכולל. גירוש בדומה לזה של הסרבים לא ניתן למימוש. ניתן לשאול אם חריציות ביהודים בסק"צ אומנם היה פרי תשנאה אליהם. ואולי — לפחות בהתחלה — הוא היה מעין „תופעת לוואי“ של השמדת הסרבים? ראינו שטבח היהודים החל מאוחר יותר מרצח הסרבים. השמדת יהודים נראתה סבירה יותר מהעברתם לידי האיטלקים. בארץ בה השימוש באקדח לא היה בבחינת תופעה נדירה, רצח עשרות או מאות יהודים לא עשוי היה לעורר התרגשות רבה.

„התקדים הסרבי“ פתח את הדרך למעשים דומים. עד מהרה הושנו היהודים לסרבים והצוענים צורפו אליהם. אם הערכה זו היא נכונה, ניתן להסיק את המסקנה שתשמדתם של היהודים והצוענים היתה כאילו פחות מכוונת ומודרכת יותר וספונטאנית מאשר הכחדת הסרבים. הגלגל התהפך ברבות הימים, כאשר הנאצים התערבו לטובת הסרבים, דרשו ואף קיבלו את הגירוש המוחלט של היהודים. התיעוד שבידינו אינו מעיד על דרישת הנאצים לגרש למחנות גם את הצוענים.

רדיפת היהודים היתה לעתים קרובות פרי יוזמה מקומית. השלטונות המרכזיים היוו אומנם גורם חשוב ביותר בהשמדה, אך יש ודברים נעשו ללא ידיעתם או בניגוד לדעתם. הרדיפות המקומיות של סרבים ויהודים באו לתוק את מעמדם של בעלי שררה מסוימים מול שלטונות ואגרב. פקודות הרצח הראשונות לא יצאו מהגרמנים, כי אם היו פרי יוזמה קרואטית. לפנינו דוגמה של מדינה שהיתה גרורה של הרייך, וההשמדה בה בוצעה תוך שינויים מסוימים בהשוואה לארצות הנתונות לשלטון

גרמני ישר, עיון בשואת יהדות סלובקיה — גרורה סלאבית-קאטולית אחרת של הרייך — יגלה אף הוא סממנים המייחדים ומבדילים אותה ממה שקרה בארצות הכבושות.¹ נראה שמן הראוי להקדיש תשומת-לב למיוחד שבהשמה שבוצעה בארצות הגרורות — העצמאיות רק לחלכה.

מיספר מדויק של הסרבים שנרצחו ספק אם ייוודע אי-פעם. ההערכות נקבעות בהתאם להשקפת-העולם של בעליהן. יש הנוקטים במיספר 300,000 נפש ויש שמגיעים עד ל-800,000. ביחס ליהודים, אפשר לשער שכ-25,000 יהודים נפלו קורבן בידי הקרואטים והגרמנים. כ-12,000 נמלטו אל השטח המוחזק בידי האיטלקים וכ-3,000 ניצלו בתחומי הארץ עצמה. ביחס לצוענים, קשה אפילו לשער את מיספר הצוענים שנטבחו. רק מעטים מהם שרדו בחיים אחר מאי 1945. דמם השפוך של הסרבים והקרואטים ממשיך לעורר אי-שקט ביוגוסלביה עד עצם היום הזה.

הערות

1. Sima Šimić, *Prekrstavanje Srba za vreme drugog svetskog rata*, Tito-grad, 1988, pp. 41–44.
 2. Herrmann Probst, "Doglavnik Dr. Mile Budak, Dichter und Kämpfer" in *Kroatien maschiert*, Zagreb, 1942, p. 54. Pavle D. Ostović, *The Truth About Yugoslavia*, New York, 1952, pp. 51–53.
 3. The U.S. National Archives, Washington, D.C. (hereafter USNA), 860H.00/1201, Despatch No. 400, Arthur Bliss Lane to the Secretary of State, Belgrade, 25 September 1940; 860H.00/1203, Despatch No. 410; Arthur Bliss Lane to the Secretary of State, Belgrade, 2 October 1940; etc.
 4. ארכיון מורשת, גבעת חביבה (להלן, מורשת), D.2.108, יוסף אינויג, תולדות חברת הנוער (קבוצת הנוער מגרמניה-יוגוסלביה בימי גרודיה 1941–1945), כתב יד, עמ' 73. הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים (להלן, אצ"מ), S-26/1394, אמיל שווארץ, טרגדיה של יהודי קרואטיה, סכתב, 9.4.1942.
 5. Franjo Tudićman, "The Independent State of Croatia as an Instrument of the Occupation Powers in Yugoslavia, and the People's Liberation Movement in Croatia from 1941 to 1945", in *Les Systèmes d'Occupation en Yougoslavie 1941–1945*, Belgrade, 1963, p. 209.
- יצוין, שמעולם לא נעשתה ספירת אוכלוסין מדויקת במקצת ולכן גם הנתונים הנטא-סטטיים נוטים להשתנות ממקור אחד למשנהו.
6. Toku A. Marić, *General Dragoljub-Draza Mihajlović*, Milwaukee, Wis., 1971, p. 15; David Martin, *Ally Betrayed*, New York 1946, pp. 47, 48; Matija Kovacic, *Od Radica do Pavelića*, Munich-Barcelona, 1970, p. 129; *Kroatien baut auf*, Zagreb, 1943, pp. 12, 25; Vladko Macek, *In the Struggle for Freedom*, University Park and London, 1957, pp. 231, 232, 234; Milan Basta, *Agonija i Slom Nezavisne Drzave Hrvatske*,

השמדת סרבים, יהודים וצוענים בקרואטיה

- Belgrade, 1971, pp. 91, 92; Gert Fricke; *Kroatien 1941-1944*, Freiburg, 1972, pp. 32, 33.
7. *Hrvatski List*, XXII, 151, 3 June 1941, "Govor dra. Milana Zanića, Nova Gradiska"; XXII, 193, 14 July 1941, "Mile Budak u Karlovcu"; Institute for Military History, Belgrade (hereafter, AVII), 56/3, A-171, Taborine-zvima, Logor Osijek, 6 September 1943; etc.
8. AVII, 21/2, K-236, Deutsche Gesandtschaft, Betrifft Serbenumsiedlung, 28 October 1941; USNA, Report OSS No. 21782, 10 June 1942; etc.
9. AVII, 34/7-2, K-171, Okružnica No. 48468, 30 July 1941; Bundesarchiv, Militärarchiv, Freiburg in Breisgau (hereafter, BAMA), Pol. 3, Nr. 1, 2385/42, Siegfried Kasche to the Foreign Office, Zagreb, 23 October 1942; etc.
10. BAMA, RH-31 III/1, Despatch, the German General in Zagreb to OKW, Berlin, 10 July 1941; RH-31 III/11, the German Authorized General in Croatia to OKW, 15 December 1942; etc.
11. BAMA, RH-31 III/2, No. 285/41gKdos, Despatch, the German General in Zagreb to OKW, Berlin, 15 September 1941.
12. Bundesarchiv, Koblenz (hereafter, BA), R 63-102, Letter, Suedost-europa-Gesellschaft, Zagreb, to Suedosteuropa-Gesellschaft, Vienna, 14 November 1941 (Memorandum of the Supreme Committee of the Moslem Congregation in NDH to the Government of the State).
13. USNA, OSS, Stoyan Pribichevich, *Fratricide in Yugoslavia*, p. 148.
14. BAMA, RH-31 III/1, Nr. 187/41gKdos, Despatch, German General in Zagreb to OKW, Berlin, 10 July 1941; Documents of German Foreign Policy, Series D, Vol. XIII, pp. 113-115, Telegram No. 708, the German Charge d'Affaires in Zagreb to the Foreign Office, Berlin, 10 July 1941.
15. USNA, Report OSS No. 61139, מדינת, D.L.3960/88, יוסף איגריג, דריה על קרואטיה. ארכיון ירושם (להלן, ירושם) 610/6(7), חומר מס' 639/29 מ"ד 22.6.1941.
16. The Jewish Historical Museum, Belgrade (hereafter, JHM), K.22-2-1/10, Dr. Pavle Vinski, *O progonima Židova okruga Osijek*, Manuscript, pp. 13-16.
17. ראה התכתבות כתיב ירושם 610/9.
18. Zdenko Loewenthal, ed., *The Crimes of the Fascist Occupants and their Collaborators Against Jews in Yugoslavia*, Belgrade, 1957, p. 66.
19. ירושם, 610/11, דריה על המחנה בנאספיץ.
20. The Political Archives of the German Foreign Office, Bonn (hereafter, PAGFO), Inland II g, Letter, Martin Luther to RAM; No. D III 562 g, of 4 July 1942; Inland II g, Telegram No. 2955, Siegfried Kasche to RSHA, 16 October 1942.
21. אצ"מ, S-26/1394, שוארץ, הטרגדיה (ראה הערה 4); JHM, וינסקי, עמ' 102 (ראה הערה 16).
22. אצ"מ, S-26/1394, שוארץ, הטרגדיה (ראה הערה 4). בעיר הבוסנית ברצקו הובאו כל יהודיה באביב 1942 לגשר על הנגר סאבת, הומחו בפטישים ובסכנים, וגויותיהם הוטלו הטימה.

23. Hrvatski Narod, III, 84, 7 May 1941, Ahmed Muradbegović, "Narodni i povjesni dinamizam Hrvata muslimanske vjere".
24. BA, NS19/neu 971, Der Leiter, שוארץ, הטרגדיה (ראה הערה 4), S-26/1394, אצ"ט, 26/1394, der Volksdeutsche Mittelstelle to Himmler, Letter of 10 October 1941.
25. Loewenthal, op. cit., p. 111.
26. תועמלני מקיץ הפיצו גירסות של מלומדים לאומניים בדבר מוצאם הגותי, או לחלופין מוצא ארי קדום, ללא קשר אל הסלאבים, של הקרואטים. ראה למשל: Deutsche Allgemeine Zeitung, 519, 30 October 1941; Neue Ordnung, 37; 15 March 1942; Deutsche Zeitung in der Niederlande, 318, 25 April 1942.
27. Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Drzave Hrvatske, Godina 1942, Svezak I, Broj 360, p. 390, "Zakonska odredba o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi", 3 April 1942.
28. Yeshayahu Jelinek, "The 'Final Solution' — the Slovak Version", East European Quarterly, IV, 4 (January 1971), pp. 431–441; John S. Conway, "The Churches, the Slovak State, and the Jews; 1939–1945"; The Slavonic and East European Review, LII, 126 (January 1974), pp. 85–112; Cf. Yeshayahu Jelinek, The Parish Republic: Hlinka's Slovak Peoples Party, 1939–1945, Boulder 1976, Chapters V and VII.

IN THIS ISSUE

The late Trvia Lubetkin-Zukerman

- In her memory we bring here excerpts from what shortly after arriving here (in 1946) relating what she had witnessed and experienced personally during the last days of the Warsaw Ghetto uprising.

Research

- Yehuda Bauer, Head of the Institute for Contemporary Jewry of the Hebrew University — Jerusalem, brings a renewed research; made possible on the strength of material recently released of publication in London on the background of Joel Brand's mission from Hungary, regarding the deal proposed by the Germans. In this research Y. Bauer makes matters appear in a light different from what was hitherto accepted.
- Jessica Jellinek, from Haifa University, who devotes himself to research on the fate of Croatian Jewry during the war, here deals with the fate of Serbs, Jews and Gypsies under the rule of the puppet government of "Free Croatia".
- Haim Gensey, of Bar Ilan University, sums up the U.S. immigration policy during those fateful years and he analyses its impact upon the rescue of Jews from Nazi occupied Europe.
- Dov Levin, from the Institute for Contemporary Jewry of the Hebrew University, has done a comprehensive study on the Jews in the Baltic countries under Soviet rule. Here, the focus is on Lithuanian Jewry during the years 1940-41. He was able to use official Soviet documents.
- Israel Bialestotzki reviews the fate of the Jewish community at Lodz under German rule, when the city was annexed to the Third Reich; and part the community survived nearly to the end of hostilities on Polish ground.

Articles

- Abraham Korman and Jacob Rabbi take part in the soul-searching discussion on Alexander Donat's essay, published here, that has aroused great interest in the subjects he covered.
- Haim Shatzker criticises the generally accepted approach to the way consciousness of the Holocaust should be brought home to pupils in Israel. He also brings forward a proposal of his own how to deal with the matter.

Testimonials

- Frederick van Eugen, of the Dutch resistance fighters and rescue workers, relates his activities in assisting Jews, when his country was occupied by the Germans during World War Two.
- Miriam Yechiel, of Kibbutz Nir David, was one of the members of the Hashomer Hatzair pioneer movement, who tried to keep going during the war years while in the Soviet Russia. On the strength of records, written at the time and kept by her, she relates what happened to her from her flight from her home town of Rowno (Poland), her being imprisoned and sent to Soviet camps.

Books

- Benjamin Edisteln reviews books printed in Germany. These, together with material collected in Austria, show that the Non-Jews in Austria were aware of what was being done among them and on their soil.